

JEDAN POGLED NA ŽIVOT I DJELO AKADEMIKA MUSTAFE KAMARIĆA

**Dugogodišnji profesor Pravnog fakulteta u Sarajevu, istaknuti
funkcioner Islamske zajednice Bosne i Hercegovine i osnivač
Narodne biblioteke u Gračanici**

Apstrakt: *U ovom prilogu autor se ukratko osvrnuo na život i djelo Mustafe Kamarića, skoro zaboravljenog profesora Pravnog fakulteta u Sarajevu i dopisnog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, rođenog u Gračanici. U prvom dijelu priloga govori se o njegovim mladim danima, školovanju i studijama na Pravnom fakultetu, a kasnije i zaposlenju u Beogradu, gdje je kao pitomac „Gajreta“ bio u prvim redovima mlade bošnjačke inteligencije, skrenuvši na sebe pažnju ne samo kao aktivista, već i kao talentovani istraživač tadašnjih društvenih prilika i stanja u kojem su živjeli Bošnjaci. U isto vrijeme, angažovao se u društvenom i kulturnom životu Gračanice, posebno za vrijeme ljetnih đачkih i studentskih ferija i kraćih boravaka u svom rodnom gradu. Imajući u vidu da je o tome već dosta pisano, u ovom prilogu autor više pažnje posvećuje zreloom dobu Mustafe Kamarića i njegovom doprinosu razvoju pravne misli u Bosni i Hercegovini s ciljem da potakne pisanje jedne ozbiljnije studije o ovom bosanskohercegovačkom intelektualcu.*

Ključne riječi: *Mustafa Kamarić, Gračanica, Pravni fakultet Sarajevo, upravno pravo, beogradski „Gajret“.*

**A VIEW OF THE LIFE AND WORK OF THE ACADEMIC MUSTAFA
KAMARIĆ A long-term professor at the Faculty of Law in Sarajevo, a
prominent official of the Islamic Community of Bosnia and Herzegovina and
the founder of the National Library in Gračanica**

Abstract: *In this article, the author briefly referred to the life and work of Mustafa Kamarić, an almost forgotten professor at the Faculty of Law in Sarajevo, and the correspondent member of the Academy of Sciences and Art of Bosnia and Herzegovina, born in Gračanica. In the first part of the article, the author writes*

about Kamarić's youth, education and studies at the Faculty of Law, after which he writes about his employment in Belgrade, where he was in the first ranks of young Bosniak intelligentsia as a cadet, drawing attention not only as an activist, but also as a talented researcher of the then social circumstances and conditions in which the Bosniaks lived. At the same time, he was engaged in the social and cultural life of Gračanica, especially during the summer holidays and shorter excursions to his hometown. Bearing in mind that this theme has been discussed quite a lot so far, this article focuses more on the more mature era of this intellectual, his work at the Law Faculty in Sarajevo, and the contribution to the development of the legal thought, as well as his remarkable engagement in professional and social circles, especially in the highest authorities and bodies of the Islamic Community of Bosnia and Herzegovina.

Key words: *Mustafa Kamarić, Gračanica, Faculty of Law in Sarajevo, Administrative Law, „Belgrade Gajret“.*

Uvodne napomene

Mustafa Kamarić rođen je u Gračanici 7. aprila 1906. godine. Osnovnu školu završio je u rodnom gradu, Šerijatsku gimnaziju u Sarajevu, a Pravni fakultet 1932. godine u Beogradu. Doktorat pravnih nauka stekao je (prije 1957. godine) u Zagrebu, a 1967. godine izabran za dopisnog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Skoro od samih početaka Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1947. godine, pa do svoje tragične smrti, radio je kao profesor na katedri upravnog prava tog fakulteta. Isticao se u radu mnogih strukovnih i državnih organa, te najviših tijela Islamske vjerske zajednice. Bio je prvi doktor nauka i jedini akademik s područja Gračanice.

Izgubio je život, zajedno sa suprugom, takoreći u naponu snage, vraćajući se sa službenog puta iz Francuske, u tragičnom saobraćajnom udesu 6. novembra 1973. godine kod Innsbruka u Austriji. Ukopan je 10. novembra 1973. na Novom groblju u Sarajevu.¹

Za uspješan stručni, nastavni i naučni rad odlikovan je Ordenom rada II reda, Ordenom zasluga za narod sa srebrnim zracima i Ordenom rada sa crvenom zastavom, a dodijeljena mu je i Dvadesetsedmojulska nagrada Bosne i Hercegovine. Za dopisnog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine izabran je 1967. godine.²

O liku i djelu Mustafe Kamarića danas se zna vrlo malo. Šturi biografski podaci objavljeni su u Glasniku Islamske vjerske zajednice Bosne i Hercegovine

¹ *Oslobođenje*, Sarajevo, 9. 11. 1973, 11

² Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, *Spomenica 60 godina ANU BiH 1951–2011*, Sarajevo 2011, 375-376.

odmah poslije njegove smrti³, zatim u prigodnoj Spomenici Akademije nauka Bosne i Hercegovine 1951-1976. godina⁴, a nešto opširniji osvrti u ratnom gračaničkom listu *Biljeg vremena*⁵ i Časopisu *Gračanički glasnik*⁶. Najviše se spominje kao osnivač Narodne biblioteke u Gračanici, čije ime i danas nosi ta ustanova. Poslije rata (1992-1996), njegovo ime dato je i gračaničkoj Gimnaziji.

Mladi dani (Gračanica, Beograd). Osnivač Narodne biblioteke u Gračanici

Tokom svog školovanja u Sarajevu i Beogradu, posebno za vrijeme ljetnih ferija, boraveći u rodnoj Gračanici, Mustafa Kamarić je nastojao da pokrene i unaprijedi kulturno-zabavni život u gradu, posebno mladih. Na prvom mjestu, svakako je osnivanje Kulturno-prosvjetnog društva „Narodna biblioteka“, 1924. godine, koja je imala značajnu ulogu u društvenom životu Gračanice, samim tim što je na liniji „Gajreta“, za razliku od drugih nacionalnih kulturno-prosvjetnih društava („Narodna uzdanica“, „Prosvjeta“) uspjela okupiti mlade ljude sve tri nacionalnosti u Gračanici. Zato se u nekim predratnim istraživanjima, više pažnje poklanjalo tom njenom političkom značaju (na strani lokalne ljevice), nego njenoj kulturno-prosvjetnoj misiji. U tom smislu, prenaplašavan je doprinos Biblioteke širenju, kako se govorilo, progresivnih i revolucionarnih ideja u Gračanici.⁷ Na osnovu određene memoarske građe, Biblioteka je predstavljena kao institucija u kojoj su se “odškolovali” prvi gračanički komunisti u periodu između dva svjetska rata. Riječ je o prilično jednostranom pristupu, koji je bio uobičajen u našoj historiografiji do 1990. godine. Ustvari, bilo je to kulturno-prosvjetno društvo koje je, po svom programskom opredjeljenju, a vjerovatno i pod uticajem „Gajreta“ okupljalo omladinu svih nacionalnosti, odnosno vjeroispovijesti u Gračanici. To je, svakako, bio pogodan ambijent i za djelovanje većem grupe takozvanih naprednih, odnosno politički lijevo orijentisanih mladih ljudi u Gračanici, ali to nikako ne znači da je Biblioteka bila, „leglo komunista“. Naprotiv, tu je bilo različitih političkih opcija i uticaja, o čemu govori i slučaj Ratka Gadže, koji je kao član Akcionog odbora za osnivanje sreskog odbora omladine Jugoslovenske radikalne zajednice u Gračanici, u augustu 1936. godine, bio jedan od aktivnijih članova Društva, da bi nakon izbivanja Drugog svjetskog rata postao jedan od vodećih ustaša u Gračanici.⁸

3 Sjećanje na velikog pregaoca za prosperitet Islamske zajednice, bivšeg predsjednika Vrhovnog sabora, rahmetli dr. Mustafu Kamarića, *Glasnik islamske zajednice*, XXXVII/1974, br. 1- 2, 1-4

4 *Spomenica Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine 1951-1976. godina*, Sarajevo 1976, 187-188

5 Omer Hamzić, Znamenite Gračanlije, Dr. Mustafa Kamarić, prvi Gračanlija – doktor nauka, *Biljeg vremena*, br. 15, Gračanica 1994, 17

6 Omer Hamzić, Likovi zavičaja, Dr. Mustafa Kamarić, prvi Gračanlija doktor nauka, *Gračanički glasnik*, br. 15, Gračanica 2003, 27-32

7 Esad Tihčić, Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Gračanica 1988, 85, 101. (dalje: E. Tihčić, O. Hamzić, *Gračanica i okolina*).

8 E. Tihčić, O. Hamzić, *Gračanica i okolina*, 87

Kulturno-prosvjetno društvo je djelovalo kroz nekoliko kulturno-umjetničkih grupa (muzička, diletantska i dr) koje su uspješno nastupale u gradu i okolini, pa i u drugim mjestima kao što su Tešanj, Maglaj i dr. Među njima je, svakako, prednjačila Biblioteka, za koju je Društvo iznajmilo prostorije od Vakufsko-mearifskog povjerenstva u zgradi nekadašnjeg starog kina, koja se i danas nalazi u glavnoj ulici Gračanice. Bilo je to centralno mjesto društvenog života i okupljanja ne samo mlađih već i starijih građana između dva svjetska rata. Kroz djelovanje biblioteke, formiralo se i jezgro naprednog omladinskog pokreta Gračanice, čijih je nekoliko istaknutih članova bilo pod uticajem KPJ između dva svjetska rata.⁹

Kao osnivač i član uprave Narodne biblioteke, Mustafa Kamarić je i nakon odlaska na dalje školovanje, nastojao da pomogne i unaprijedi rad Društva, donosio knjige i časopise, tokom ljetnih ferija, uključivao se u konkretne akcije. Na njegovu inicijativu, već 1931. godine, u sklopu Biblioteke, osnovana je i Narodna čitaonica, u koju je smješten prvi radio aparat u Gračanici. Za aktivnost Biblioteke i njenih članova vezano je i osnivanje prvog bioskopa u Gračanici, 1938. godine. Nabavka knjiga vršila se konstantno, prvenstveno poklonima njenih članova i ostalih grupa građana, kao i prihodima sa priredbi i od članarina. Nekoliko godina pred rat Biblioteka je imala oko 4.000 knjiga, što je za one prilike bio dosta bogat knjižni fond.

Prevazilaženje zaostalih shvatanja, konzervatizma, zatucanosti i bijede u narodu bio je glavni zadatak i krajnji cilj Društva. To su bile ideje „Gajreta“, koje je Mustafa Kamarić kao njegov pitomac nastojao realizovati i u svome rodnom mjestu. Tečajevi za opismenjavanje na volonterskoj osnovi i razbijanje zaostalih shvatanja, da žensku djecu ne treba školovati u uslovima kad je više od 80% stanovništva bilo nepismeno – više je od entuzijazma članova Biblioteke i njenog osnivača Mustafe Kamarića. Zato se, bez pretjerivanja, može reći da od osnivanja Narodne biblioteke u Gračanici, 1924. godine, zapravo, počinje moderno doba u kulturnom razvoju ovog kraja.¹⁰

Upravo su to imali u vidu i članovi Radne zajednice Narodnog univerziteta u Gračanici, prihvatajući inicijativu svog direktora Nesiba Sumana, negdje početkom 1974. godine, da se Skupštini opštine Gračanica predloži da Narodna biblioteka u Gračanici, koja je bila u sastavu Narodnog univerziteta (današnji Bosanski kulturni centar) ponese ime doktora Mustafe Kamarića – što je i prihvaćeno.

Pitomac „Gajreta“: studije i prvo zaposlenje u Beogradu

Prema izvorima sa Pravnog fakulteta u Beogradu, do kojih smo, pripremajući ovaj tekst, uspjeli doći, Mustafa Kamarić je bio odličan đak i student,

9 Omer Hamzić, Djelatnost Narodne biblioteke i uloga njenog osnivača Mustafe Kamarića u društvenom i kulturnom životu Gračanice između dva svjetska rata, *Gračanički glasnik*, br. 20, Gračanica 2005, 149-158. (dalje: O. Hamzić, *Djelatnost Narodne biblioteke*).

10 O. Hamzić, *Djelatnost Narodne biblioteke*, 149-158.

isticao se vanrednom marljivošću i inteligencijom i uživao veliki ugled među svojim vršnjacima kako za vrijeme svojih boravaka u Gračanici, tako i među kolegama, naročito studentima iz Bosne i Hercegovine, tokom svojih studija, a kasnije i službovanja u Beogradu.¹¹ Kretao se u vodećim krugovima beogradskog „Gajreta“ i bio jedan od najvrijednijih njegovih članova, posebno među studentima iz Bosne i Hercegovine. Kao svog istaknutog i već afirmisanog pitomca, kada je završio Pravni fakultet, Glavni odbor „Gajreta“ poslao ga je na specijalističke studije u Kairo.¹²

Osim „Gajreta“, kao student, a kasnije i službenik u vladinom uredu u Beogradu bio je jako aktivan i u mnogim drugim udruženjima, humanitarnim i drugim organizacijama. Duže vremena bio je predsjednik Udruženja studenata iz Bosne i Hercegovine „Petar Kočić“, saradivao u Akademskoj sekciji „Jadranske straže“, isticao se u radu Studentskog odbora Crvenog krsta, udruženja „Trezvenost“ itd.¹³

Na anonimnim konkursima na Univerzitetu za svoje istraživačke radove tokom studija dobio je dvije vrijedne nagrade. Prvi puta 1930. godine, nagradu Saveza nabavljачkih zadruga državnih službenika za temu „Prerađivačke i proizvođačke zadruge u Jugoslaviji“. Drugi puta, 1932. godine osvojio je najveću nagradu Univerziteta za svoju stručnu studiju iz trgovačkog prava pod naslovom „Društvo sa ograničenom odgovornošću“¹⁴

Izvlačenje muslimanskog bošnjačkog naroda iz bijede i kulturne zaostalosti bila mu je stalna preokupacija od dana dječastva pa do zrelog doba naučnog radnika i stvaraoca. To ga je i privuklo da se angažuje i dobar dio svog slobodnog vremena posveti „Gajretu“. Među studentima iz Bosne i Hercegovine bio je poznat po svom zalaganju za ravnopravnost bosanskih Muslimana sa ostalim narodima

11 Arhivska građa Pravnog fakulteta u Beogradu čuva se u Arhivu Srbije, pod sign. (ćirilicom) Г-205. Правни факултет у Београду (1898-1945). Period Pravnog fakulteta između 1927-1933. (u kom periodu je u njemu studirao Mustafa Kamarić) nalazi se u sljedećim fasciklama: IV fascikla - *Opšta arhiva (1927-1929/I)*, V fascikla - *Opšta arhiva (1929/II-1930)*, VI fascikla - *Opšta arhiva (1931-1932)* i VII fascikla (1933-1934). Uz arhivsku građu, kao posebna cjelina, nalaze se - Personalije. (U tim personalijama nalaze se i dosijevi - Mustafe i Hajrije Kamarića).

12 Zaslugom sarajevskog „Gajreta“ prokrćen je put školovanju bosanskohercegovačkih muslimana i omogućeno da se pod teškim uslovima obrazuje u raznim srednjim, stručnim i visokim školama kao i u savremenim zanatima nekoliko hiljada muslimana. Beogradski Gajret, pak, nastavio je kulturno-prosvjetnu misiju sarajevskog „Gajreta“. Omogućio je da jedan broj te omladine, naročito one ženske, nastavi i završi univerzitetske studije. Za te potrebe sagrađen je „Gajretov“ studentski dom 1932. godine. Kroz njega je prošlo nekoliko stotina studenata, uglavnom pripadnika islamske vjere. Među njima su neka značajna imena iz naše prošlosti, kao što su Meša Selimović, Ćamil Sijarić, Rifat Burdžović, Mehmed Begović, Midhat Šamić, Avdo Humo, Salih Brkić, Zija Dizdarević, Mustafa Kamarić, Džemal Bijedić, Hamdija Ćemerlić, Junus Međedović, Hamza Humo, Nedim Filipović i mnogi drugi.“ (<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/dacic-gajret-zasluzan-za-skolovanje-i-kulturno-uzdizanje-muslimana>, pristup 2. 4. 2018); O aktivnostima Mustafe Kamarića u Beogradskom „Gajretu“ tokom studija, a i kasnije tokom službovanja u Beogradu, sve do Drugog svjetskog rata, vidi opširnije u: Dr. Nadir Dacić, *Beogradski gajret „Osman Đikić“*, Fakultet islamskih nauka u Beogradu i Naučno-istraživački institut IBN-SINA, Sarajevo, Beograd 2016, 216-218, 245, 316. (dalje: N. Dacić, *Beogradski gajret „Osman Đikić“*).

13 N. Dacić, *Beogradski gajret „Osman Đikić“*, 245.

14 *Gajret*, br. XIII/3, Sarajevo, 16. februar 1932, 46.

Kraljevine Jugoslavije, kao i za autonomiju Bosne i Hercegovine, i o tome pisao i držao zapažena predavanja, naročito u predratnoj uzavreloj političkoj atmosferi komadanja Bosne i Hercegovine i nategnutih srpsko-hrvatskih odnosa, upravo na liniji podjele Bosne. Na brojnim primjerima dokazivao je da su Muslimani bili u neravnopravnom položaju, mnogi u stanju socijalne bijede i zaostalosti, obespravljani i nacionalno ugnjetavani.

Koje je ideje zastupao i zašto se borio Mustafa Kamarić u tom periodu, za ilustraciju navodimo njegovo istupanje na Konferenciji muslimanske omladine na koju je Kulturno-socijalna sekcija Beogradskog „Gajreta“, 1. i 2. februara 1939. godine, okupila istaknute predstavnike muslimanske inteligencije iz cijele zemlje, „u cilju da se rasprave mnogi aktuelni problemi (...) najširih muslimanskih masa u našoj zemlji“¹⁵. Prema pisanju beogradske „Politike“, Mustafa Kamarić je, istupajući kao činovnik Državnog saveta, iznoseći niz statističkih podataka o broju Muslimana u Bosni i Hercegovini od prvog popisa 1879. godine do iza Prvog svjetskog rata, posebno istakao poražavajuću statistiku o školovanju i prosvjetnim prilikama među Muslimanima i još teži ekonomski položaj Muslimana. „Između ostalog, on je izneo da u svim građanskim školama u zemlji ima 1.723 učenika muslimanske vjere. Najteža situacija je u učiteljskim školama u kojima u cijeloj zemlji ima svega 38 učenika muslimanske vere. Izneo je i podatke o broju studenata na svima našim univerzitetima, pa je konstatovao da ih je bilo godine 1934/35. svega 238 muslimanske vjere. Od 4.485 nastavnika srednjih škola ima svega 56 nastavnika muslimanske vjere.“¹⁶ U istom članku „Politika“ donosi i poražavajuće podatke ekonomskog stanja Muslimana, koje je u svom izlaganju iznio Kamarić. „Od 3.054 industrijska preduzeća ima ih svega 36, čiji su vlasnici muslimani, a od toga su 19 strugare, 7 ciglana, dve tekstilne industrije i tako dalje, sve sa neznatnim kapitalom. Od otprilike 10.000 zadruga u cijeloj zemlji, čisto muslimanskih zadruga nema ni 30, sa svega 3.500 članova“¹⁷

Zapaženo je bilo i njegovo predavanje koje je održao u beogradskom Gajretu „Osman Đikić“ na Kurban-bajram 1939. godine o drastično malom broju Muslimana u tadašnjoj državnoj administraciji, naročito u višim nadležstvima “dok smo na služiteljskim (podvorničkim) položajima“, kako je rekao, „prilično uznapredovali.“ To je potkrijepio slijedećim podacima: od ukupno 2.492 činovnika ranga ministara, njihovih zamjenika i rukovodilaca viših državnih direkcija, svega tridesetorica su bili Muslimani ili 1,2%, što je samo po sebi govorilo o njihovom položaju u toj državi.¹⁸

15 „Juče je počelo zasedanje muslimanske školovane omladine“, *Politika*, br. 11020, 2. februar 1939, 6

16 *Isto*. Kao dopunu činjenicama o teškom stanju u pogledu školovanja muslimanske populacije tog vremena donosimo i sljedeće podatke: U 1930/31. godini bilo je svega 7 muslimanki na svim univerzitetima u zemlji, dok je 1938/39. godine Beogradski „Gajret“ izdržavao 28 muslimanki, od 36 koliko ih je pohađalo nastavu na fakultetima Beogradskog univerziteta <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/dacic-gajret-zasluzan-za-skolovanje-i-kulturno-uzdizanje-muslimana>, pristup 2. 4. 2018).

17 „Juče je počelo zasedanje muslimanske školovane omladine“, *Politika*, br.11020, 2. februar 1939, 6

18 Ibrahim Kemura, *Uloga „Gajreta“ u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903-1941)*, „Veselin Masleša“ Sarajevo, Sarajevo 1986, 243-246

Kao što je rečeno, po završetku studija Mustafa Kamarić se odmah zaposlio kao službenik Ministarstva unutrašnjih poslova i Državnog savjeta Kraljevine Jugoslavije u Beogradu, u koji su primani samo izvrsni poznavaoči prava. Arhivski izvori potvrđuju da je Mustafa Kamarić u stručnom pogledu prednjačio u radu tog savjeta, jedno vrijeme bio i njegov sekretar.¹⁹

U novonastalim okolnostima njemačke okupacije Kraljevine Jugoslavije i formiranja kvislinške komesarske vlade generala Milana Nedića, Kamarić gubi službu i razrešava se dužnosti krajem septembra 1941. godine.²⁰ Napustio je Beograd i vratio se u Gračanicu, gdje se nastavio baviti advokaturom. Iako je, kao istaknuti predratni „Gajretovac“ i aktivni učesnik pokreta za autonomiju Bosne i Hercegovine, bio pod paskom ustaškog režima, nalazio je načina da ilegalno pomaže narodnooslobodilački pokret jer je jedino u njemu vidio rješenje nacionalnog pitanja bosanskohercegovačkih Muslimana. Nije slučajno, što se po dolasku partizanskih jedinica na područje sjeveroistočne Bosne, sredinom 1943. godine, prihvatio dužnosti predsjednika ilegalnog Narodnooslobodilačkog odbora u Gračanicima.²¹ Neposredno po završetku rata, polovinom maja 1945. godine, na raspisanim izborima za opštinske odbore i Sresku narodnu skupštinu, izabran je za predsjednika Opštinskog odbora u Gračanicima.²²

Zrelo doba (Sarajevo). Pravni stručnjak, univerzitetski profesor i akademik

Iako je uživao veliki ugled u narodu kao i povjerenje novih vlasti, Mustafa Kamarić se nakon završetka rata nije dugo zadržao u rodnom gradu. U skladu sa kadrovskim potrebama nove države raspoređen je u zakonodavno-upravno odjeljenje Predsjedništva vlade Bosne i Hercegovine u Sarajevu, gdje je radio sve do izbora za nastavnika Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1947. godine. Kao pravni ekspert sa iskustvom za to vrijeme, a i kasnije, bio je angažovan u mnogim državnim organima i tijelima republičkog i saveznog značaja dajući tako veliki doprinos izgradnji pravnog poretka u zemlji. Između ostalog, aktivno je saradivao u Ustavnoj komisiji Skupštine SR Bosne i Hercegovine i drugim komisijama za proučavanje i pripremu pojedinih zakonskih nacrti. Bio je član Instituta za uporedno pravo u Beogradu, Jugoslovenskog udruženja za pravne nauke, Udruženja za uporedno zakonodavstvo u Parizu i Udruženja za pravo u Londonu.²³

Nakon izbora za nastavnika upravnog prava na Pravnom fakultetu u Sarajevu, započinje njegov plodan i opsežan nastavni i naučni rad. Vodio je katedru državnog i međunarodnog prava, obavljao funkciju predsjednika Savjeta Pravnog

19 Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), k-73, *Državni savet Kraljevine Jugoslavije*, 1918-1944.

20 AJ, k-73, f-24. iz 1941. godine.

21 In memoriam, *Anali GHB*, knj. II i III, Sarajevo 1974, 259.

22 E. Tihjić, O. Hamzić, *Gračanica i okolina*, 285.

23 Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, *Spomenica 60 godina ANU BiH 1951–2011*, Sarajevo 2011, 375-376.

fakulteta itd.²⁴ Pamte ga kao profesora i pedagoga koji je sa nevjerovatnom lakoćom i umješnošću stvarao prislan kontakt i sa studentima i sa kolegama saradnicima. „Kamarić je stekao opći respekt i poštovanje po svom ugledu kao naučenjak i stručnjak, po visokim etičkim kvalitetima kao i po svojoj taktičnosti, principijelnosti i stavovima koje je znao uvijek obrazloženo i s posebnim autoritetom braniti i po dubokoj privrženosti svojoj zajednici.“²⁵ Bio je uvažen kao pravni stručnjak „za problem raspodjele i dimenzioniranja nadležnosti normativne funkcije države i odnosa legislative i egzekutive.“²⁶

Na Pravnom fakultetu radio je preko 25 godina, predavao na Višoj upravnoj školi, Višoj školi za socijalne radnike, a jedno vrijeme i na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu.

Iako je imao zapaženo učešće na mnogim domaćim i međunarodnim naučnim skupovima i objavio više knjiga i stručnih radova iz oblasti upravnog prava (među kojima i univerzitetski udžbenik koji se i danas koristi), o stvaralačkom doprinosu dr. Mustafe Kamarića našoj pravnoj nauci, do danas nije napisan ni jedan ozbiljniji kritički osvrt, čak ni potpunija bibliografija objavljenih radova.²⁷

24 Pravni fakultet u Sarajevu osniva se *Zakonom o Pravnom fakultetu* u septembru 1945. godine, a počinje sa radom 1947. („Službeni list NR BiH“, br. 15/1945; Predsjedništvo Narodne skupštine NR BiH donosi Zakon o Pravnom fakultetu 20. augusta 1946. g. („Službeni list NR BiH“, br. 35/46). Pravni Fakultet počeo je sa radom u Prvosudnoj palati, da bi iste godine prešao u bivšu Šerijatsko-sudačku školu. Vidi opširnije u: Senija Milišić, *Institucionalizacija nauke u Bosni i Hercegovini, (1945-1958)*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo, Sarajevo 2007, 85. (dalje: S. Milišić, *Institucionalizacija nauke u BiH*). Nakon donošenja *Zakona o Pravnom fakultetu* 1946. godine, delegiraju se matičari sa drugih fakulteta za izbor nastavnog osoblja fakulteta. Matičari su: dr. Mehmed Begović, redovni profesor kao predstavnik Pravnog fakulteta u Beogradu, dr. Gorazd Kušelj, redovni profesor i predstavnik Pravnog fakulteta u Ljubljani i dr. Pavle Rastovčan, sa Pravnog fakulteta u Zagrebu. Oni biraju 4 stalna i 2 honorarna nastavnika. Nakon toga, Pravni fakultet u Sarajevu počinje sa radom 6. februara 1947. godine. Deset godina kasnije, početkom 1957. godine ovaj fakultet ima pet redovnih, sedam vanrednih, 5 docenata i 10 asistenata. Doktorat stiče njih 7 i to jedan u Beogradu, tri u Zagrebu, među kojima i Kamarić i tri u Sarajevu. S. Milišić, *Institucionalizacija nauke u BiH*, 279-280.

25 S. Milišić, *Institucionalizacija nauke u BiH*, 279-280.

26 In memoriam, *Anali GHB*, knj. II i III, Sarajevo 1974, 259.

27 Ovdje donosimo nepotpun popis objavljenih knjiga i stručnih radova dr. Mustafe Kamarića: 1. Klasifikacija uredaba, *Godišnjak Pravnog fakulteta Sarajevo*, Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet, Sarajevo 1955, 109-138; 2. O revokaciji upravnih akata, *Godišnjak Pravnog fakulteta Sarajevo*, Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet, Sarajevo 1957, 65-77; 3. Primat egzekutive i široka ovlašćenja, *Godišnjak Pravnog fakulteta Sarajevo*, Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet, Sarajevo 1956, 139-160; 4. *Problemi uredbe s naročitim obzirom na široka ovlašćenja*, Naučno društvo NRBiH, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, Sarajevo 1957, 227; 5. Razgraničenje područja zakona i uredbe, *Godišnjak Pravnog fakulteta Sarajevo*, Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet, Sarajevo 1960, 127-143; 6. Savezna ustavna ovlašćenja za donošenje uredaba sa zakonskom snagom, *Godišnjak Pravnog fakulteta Sarajevo*, Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet, Sarajevo 1972, 27-40; 7. Skupštinska kontrola uredaba, *Godišnjak Pravnog fakulteta Sarajevo*, Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet, Sarajevo 1954, 77-96; 8. *Upravni postupak*, Veselin Masleša, Sarajevo 1962; 9. *Upravni postupak*, Sarajevo 1969; 10. *Upravni postupak, 2. dopunjeno i izmijenjeno izdanje*, Pravni fakultet, Sarajevo 1978; 11. Notes: [adligat : izašlo kao skripta 1997. god] ; [štampano uz: 1. FESTIĆ, Ibrahim : Upravno pravo i 2. FESTIĆ, Ibrahim : Upravni spor]; 12 *Upravni spor*, Sarajevo 1968, Notes: [skripta]; 13. *Upravni*

Tako se, na primjer, u monografskom izdanju Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine u Sarajevu (koje obuhvata period od 1951. do 2011), ne spominje „Prilog pitanju odnosa sudstva i uprave“ iz 1952. godine kao jedan od prvih radova Mustafe Kamarića, iz kojeg se mogu iščitati njegova osnovna naučna interesovanja i u mnogim kasnije objavljenih radovima.²⁸ Vidljivo je da su Mustafu Kamarića kao istraživača od početka privlačili suodnosi između sudske, zakonodavne i izvršne vlasti, a posebno suda i uprave, odnosno legislative i egzekutive u pravnom okruženju i specifičnostima jugoslovenskog socijalističkog uređenja.

Međutim, opšte priznanje naučnih krugova u zemlji i inostranstvu postigao je rezultatima svojih istraživanja na području raspodjele normativne djelatnosti između predstavničkih i upravnih organa u savremenoj državi. O tom složenom problemu napisao je opsežnu monografiju, pod naslovom „Problemi uredbe sa naročitim obzirom na široka ovlašćenja“, koja je objavljena u izdanju Naučnog društva Bosne i Hercegovine, 1957. godine. I ostali njegovi naučni radovi pretežno razmatraju spomenutu pravnu problematiku. Među ostalih, spomenut ćemo sljedeće naslove: „Skupštinska kontrola uredbe“, „Klasifikacija uredaba“, „Domen zakona i uredbe“, „Primat egzekutive i širokih ovlašćenja“, „Reorganizacija na području zakona i uredbe“ i dr. U ovim radovima, kako je ocijenila naučna kritika, obrađena su značajna pitanja iz domena odnosa legislative i egzekutive u savremenoj državi i kod nas. Spomenuti radovi u našoj naučnoj literaturi predstavljaju najširi zahvat u tom domenu i predstavljaju doprinos od trajne naučne vrijednosti. Da bi objasnio ili dao svoje kritičke primjedbe na pravnu praksu socijalističkog sistema, redovno se pozivao na primjere iz istorije države i prava kako kontinentalnog, tako i anglosaksonskog. U isto vrijeme uzimao je u razmatranje i pravnu praksu savremenih građanskih država, komparirajući je sa pravnom regulativom jugoslovenskog sistema socijalističkog samoupravljanja. Njegov udžbenik „Upravno pravo“, namijenjen prvenstveno studentima u praksi, prihvaćen je kao veoma cijenjena i korisna literatura, koja se koristi i danas u nastavi upravnog prava na svim pravnim fakultetima u zemlji

Visoki funkcioner Islamske zajednice Bosne i Hercegovine

Kao što je rečeno, posebno mjesto u biografiji dr. Mustafe Kamarića zauzima njegova dugogodišnja saradnja i angažman u organima Islamske zajednice, gdje je, sa kraćim prekidima, aktivno djelovao sve do svoje tragične

spor. 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Pravni fakultet, Sarajevo 1978; 14. Uredbe izuzetnog stanja, *Godišnjak Pravnog fakulteta Sarajevo*, Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet, Sarajevo 1967, 101-118, 516. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, *Spomenica 60 godina ANU BiH 1951–2011*, Sarajevo 2011, 375-376.

²⁸ Mustafa Kamarić, Prilog pitanju odnosa sudstva i uprave, *Arhiv za pravne i društvene nauke* (Organ saveza udruženja pravnika Jugoslavije), god. XXXIX, knjiga VIII, novog (III) kola, br. 4, Beograd, oktobar-decembar 1952, 454-462. (urednici ovog uglednog časopisa tada su bili Moša Pijade i Jovan Đorđević).

smrti. Tu aktivnost najviše je ispoljio u pedesetim godinama prošlog stoljeća koje su obilježene mukotrpnim nastojanjima da se institucije ove vjerske zajednice obnove i osposobe za bolje i organizovanije djelovanje. Bio je svjestan da se i u tako nepovoljnim društvenim uslovima, upornim radom, pa i kooperativnošću sa nadležnim organima države može popraviti, pa i unaprijediti položaj Islamske zajednice. Bio je među onima koji su u to vrijeme smatrali da treba maksimalno iskoristiti tendencije izvjesnog popuštanja u odnosima tadašnjeg režima prema vjerskim zajednicama.

Bio je član Vrhovnog sabora Islamske zajednice, a u tri saziva i njegov predsjednik, odnosno član Vrhovnog islamskog starješinstva. Kao vrstan pravnik i dobar poznavalac ondašnjih prilika u Islamskoj zajednici Bosne i Hercegovine, pomogao je da se reformiše tadašnje zakonodavstvo u Islamskoj zajednici i osavremeni prema prilikama i vremenu u kojem se živi.

I pored velike zauzetosti raznim poslovima iz domena naučno-nastavnog rada, nalazio je vremena da se izravno na terenu lično upozna sa problemima Islamske zajednice, da ih razrješava na licu mjesta. Kao već afirmisani stručnjak iz oblasti upravnog prava, sa velikom pravnom praksom i iskustvom, bio je jedan od bliskih saradnika Reis-ul-uleme Hadži Sulejman ef. Kemure. Između ostalog, istakao se u pripremama za renoviranje i dogradnju Gazi Husrev-begove medrese i vraćanja u posjed objekata Islamskog fakulteta u Sarajevu.²⁹

Bio je začetnik ideje za obrazovanje Savjeta Gazi Husrev-begove biblioteke. Na sjednicama Savjeta, kojemu je čitavo vrijeme bio član njegovo mišljenje i sugestije su uvijek nailazili na puno razumijevanje i podršku. Kao član Savjeta naročito se zalagao da ta biblioteka, uz svoju osnovnu funkciju, bude i istraživačko-naučna ustanova. To je obrazložio u uvodniku prvog broja Časopisa *Anali Gazi Husrevbegove biblioteke*: „Pored pribavljanja, održavanja, čuvanja i davanja na upotrebu materijala iz svog knjižnog fonda u naučno-istraživačke svrhe, pribavljanja i obrađivanja rukopisnih i drugih djela iz oblasti islamistike i srodnih grana, prikupljanja, obrađivanja i čuvanja građe iz života i kulturne istorije Muslimana Bosne i Hercegovine, Gazi Husrev-begova biblioteka ima zadatak i da naučno sređuje rukopisni materijal i da naučno obrađuje pojedina pitanja iz oblasti islamistike, posebno ako je to vezano za prošlost i život Muslimana Bosne i Hercegovine. Važan vid ostvarivanja toga zadatka je naučna i stručna obrada i objavljivanje Kataloga rukopisnog materijala.“³⁰ Iz ovoga se vidi da su njegovi koncepti o Gazi Husrev-begovoj biblioteci bili vrlo dalekosežni, no nije dočekao da budu i realizovani.³¹

Prezentirajući osnovnu razvojnu liniju stabilizacije prilika u Islamskoj zajednici Bosne i Hercegovine i stvaranja uslova za ozbiljnije razvojne projekte

29 O aktivnosti Mustafe Kamarića vidi opširnije u: Amir Duranović, *Islamska zajednica u društveno-političkom životu Bosne i Hercegovine od 1953. do 1974. godine* (doktorska disertacija), Filozofski fakultet Sarajevo, Sarajevo 2015.

30 Dr. Mustafa Kamarić, Povodom Prvog broja, *Anali GHB*, knj. I, Sarajevo 1972, 4

31 In memoriam, *Anali GHB*, knj. II i III, Sarajevo 1974, 259

(izgradnja džamija, modernizacija vjerske nastave, pripreme za otvaranje Islamskog fakulteta, 1977. itd), Amir Duranović zaključuje da je zakonski osnov od 1953. godine, pružio mogućnost oporavka Islamskoj zajednici kroz aktivan rad sa državnim institucijama, što je u periodu do 1974. godine u Islamskoj zajednici i iskorišteno za infrastrukturnu obnovu, koja je u prvoj fazi „podrazumijevala saniranje šteta nastalih uslijed okolnosti Drugog svjetskog rata da bi u kasnim šezdesetim i početkom sedamdesetih poprimila oblike stabilne funkcionalnosti.“ Taj se period uveliko poklapa sa mandatom Reis-ul-uleme Sulejmana ef Kemere, kojem je Mustafa Kamarić bio od velike pomoći kao jedan od prvih njegovih saradnika. Pored evidentnih uspjeha na sređivanju stanja unutar Islamske zajednice, taj je mandat obilježen „i brojnim aktima osporavanja, opozicionog držanja prema Kemuri, omalovažavanja njegove ličnosti, školske spreme kao i spremnosti na saradnju sa državnim organima. Jedna drugačija perspektiva na njegov rad i doprinos reformama Islamske zajednice uopće, ponuđena je kao početak za bolju ocjenu njegova mandata, tek nakon što je smrću 1975. godine mandat bio okončan.“³² Od takvih omalovažavanja i osporavanja nije mogao biti pošteđen ni Mustafa Kamarić, kao glavni saradnik Reisa Kemure i kreator mnogih odluka Vrhovnog sabora i drugih organa Islamske zajednice.

Iako je ispoljavao neshvatljivo veliku energiju u rješavanju mnogih zamršenih i za to vrijeme osjetljivih problema sa kojima se suočavala Islamska zajednica u svom svakodnevnom radu, to je danas skoro potpuno zaboravljeno. Poneko ga se sjeti jedino u negativnom kontekstu, kao najbližeg saradnika „komunističkog“ reis-ul-uleme Sulejman ef. Kemere (stavljajući mu to valjda u grijeh), uz epitet „desne ruke Kemurine“ i naljepnicu režimskog činovnika, čak i „srebroljupca“, kojeg „umalo ne ukopaše bez hodže“.³³ Ali to je za neku drugu priču.

Umjesto zaključka

I pored toga što je kao akademik i dugogodišnji profesor Pravnog fakulteta u Sarajevu ostavio je iza sebe značajne naučne radove iz upravnog prava i teorije pravne nauke i što je istovremeno, pored svih svojih aktivnosti dao veliki doprinos u pravnom ustrojavanju Islamske vjerske zajednice Bosne i Hercegovine, Mustafa Kamarić je u široj javnosti (izuzev rodne Gračanice), pa i u naučnim i stručnim krugovima, danas gotovo potpuno zaboravljen. U nekim krugovima Islamske

32 Amir Duranović, *Islamska zajednica u društveno-političkom životu Bosne i Hercegovine od 1953. do 1974. godine* (zaključak doktorske disertacije), Filozofski fakultet Sarajevo, Sarajevo 2015.

33 Vidi: Alija Nametak, *Sarajevski nekrologij*, Sarajevo 2004, 220; Preteča socijalističkog stroja: „Kamarić je kao ateista bio predsjednik Sabora islamske zajednice BiH“ (<http://thebosniatimes.ba/clanak/3766>, pristup 15. 7. 2017). SDA izvor najvećeg zla za Bošnjake: „dr. Mustafa Kamarić, predsjednik Sabora Islamske zajednice, odmah poslije Drugog svjetskog rata zatvorio je oko hiljadu mejtefa i ukinuo svaki trag arapskog pisma u kulturi Bošnjaka.“ (<http://freshpress.info/kolumne/sda-izvor-najveceg-zla-za-bosnjake/>, pristup 15. 7. 2017).

zajednice i šire gotovo je proskribovan kao najbliži suradnik „komunističkog“ Reisa, u čemu možda i leže razlozi te njegove zapostavljenosti. Ovaj znameniti Gračanlija, univerzitetski profesor i akademik, vrijedan društveni radnik, pedagog i pravnik, ne zaslužuje da se njegovo ime koristi u dnevno-političke, a pogotovo unutarbošnjačke razračune. Naprotiv, zahtijeva mnogo dublja istraživanja, koja će, kroz historijski kontekst, promatrati životopis ove ličnosti i u prvom redu stručnoj, ali i široj javnosti pružiti opširnija i detaljnija saznanja, posebno o Kamariću kao jednom od prvih profesora i utemeljitelju Katedre upravnog prava na Pravnom fakultetu u Sarajevu, te njegovom naučnom doprinosu u toj pravnoj oblasti. Ovaj rad je samo kratko podsjećanje na tu obavezu.

Summary

Regardless of being an academic and a long-term professor at the Faculty of Law in Sarajevo, leaving us with the significant scientific works in Administrative Law and Legal Science Theory, and, at the same time, in addition to all his activities, contributing greatly to the legal organization of the Islamic Religious Community of Bosnia and Herzegovina, Mustafa Kamarić became almost completely forgotten today in the wider public (with the exception of his birth place Gracanica), even in the scientific and professional circles. In some Islamic community circles and beyond, he was almost proclaimed as the closest co-worker of the “communist” Reis, which could perhaps represent the reasons for his negligence. This notable man from Gracanica, a university professor and an academic, a hard-working social worker, pedagogue and lawyer, does not deserve for his name to be used in daily-political, and especially not for intra-Bosnian settling of accounts. On the contrary, this requires much more extensive research, which will, through the historical context, observe the biography of this personality and provide the professional, as well as wider public with more detailed and elaborated information, particularly about Kamarić as one of the first professors and the founder of the Department of Administrative Law at the Faculty of Law Sarajevo, and his scientific contribution to this area of law. This paper is just a brief reminder of that obligation.